

Tőkészki László

TISZA ISTVÁN A MAGYAR POLITIKÁBAN

A hagyományszakadásos magyar szellemi élet nagyon sok kiváló történelmi alakjának néhez a mai helyzete. Egyszerűen azért, mert nem ismerik, vagy ami még rosszabb, mert *hamisan* ismerik őket. A 150 éve született és október 31-én 93 éve meggyilkolt Tisza István a hamisan ismertek közé tartozik, s a „progresszivisták” történetírás negatív szimbolikus figurája lett. Például Jászi Oszkárral vagy Károlyi Mihállyal szembeállítva. Pedig Tisza egy „teljesen normális” polgári liberális politikus volt, a „feudalizmushoz” annyi köze volt, hogy birtokát elődei tényleg nemesi jogon szereztek. Vele és másokkal kapcsolatban is ezért alapvető fogalmi tisztázásokra volna szükség, hogy elkerüljük a „feudálisozást”, az úgynevezett polgári demokratikus forradalom és más értelmetlen kategóriák alkalmazását. Például szögezzük le: a magyar társadalom szegény rétegeinek a politikából való kiszorítását nem a „feudális maradványok” okozták, hanem a telivér liberalizmus cenzusos választójoga!

Tisza István, a liberális politikus azért lett „konzervatív”, mert egyrészt *nemzeti* szempontból (!) védte a fennálló politikai struktúrát, másrészt pedig azért, mert határozottan ellenezte az ún. modernizmus *totalis etikai relativizmusát*. Egyébként pedig nyugodtan állíthatjuk, hogy az Amerikai Egyesült Államok általános választójogon álló politikai választási rendszere a korszakban ugyanolyan korrupt volt, mint a „feudális” Magyarországé.

Tisza egy etnikailag veszélyeztetett ország politikai vezetője volt. A török pusztítások miatt a magyarok kisebbségi sorba jutottak saját országukban, s a balkáni nemzeti ébredések és a nagyhatalmi érdekek miatt a történelmi Magyarország sok területe irredata célpont lett. Az ország egyébként is különleges politikai-közjogi helyzetben volt. Egy soknemzetiségű európai nagyhatalom, a Habsburgok birodalmához tartozott több száz éve – 1867 után a németekkel azonos duális „státusban”. Egy magyar politikusnak ezért még akkor sem lehettek nyugati prioritásai, ha egyébként nyugati eszmei-politikai keretben gondolkodott. Hiszen minden más volt itt akkor, mint egy homogén nyugati polgári nemzetállamban. Csak doktrinerek nem tudják ezt – máig – felfogni s az unilineáris (hamis) globális fejlődés eszme hívei. A nyugati kultusz peremén fekvő Magyarország sorsa – Európa nagy kapitalisztikus és nemzeti átalakulásai következtében egyre inkább a nagyhatalmak közötti erőviszonyok változásain múlott, csaknem teljesen függetlenül attól, hogy milyenek a belső viszonyai. Az I. világháborúba torkolló európai feszültségek nem a demokráciáról, nem a „népek önrendelkezéséről” szóltak, s a lezáró békék sem ezt célozták. Ezért, aki ma Magyarországon progresszivisták (marxizáló) alapon ítélkezik Tisza Istvánról, és a korabeli Magyarországról, egyszerűen tévúton jár.

Tisza István egyébként elvi alapokon álló, tehát „elavult” politikus volt. Miközben ugyanis struktúravédő magyar reálpolitikát folytatott, egy pillanatra sem tévesztette szem elől, hogy ő hívő (református) keresztyén ember, egy elkötelezetten nemzeti (magyar) politikus, aki a korszak uralkodó eszméje a (klasszikus) liberalizmus meggyőződéses híve. S igyekezett is ezek követelményeit érvényesíteni, s ezért lett a kor emberi (utópisztikus) világmegváltóinak démonizált, „konzervatív” ellenfele. Így lett ő máig a magyar politika és történelem szimbolikus terében olyan figurák (például Károlyi Mihály) ellenpólusa, akiknek nem volt nemzeti/népi látószöge, hanem egy mechanikusan utánczó „európai progresszió” magyar szempontból sehová sem vezető útjait (wilsonizmus, kommunizmus) hirdették.

Nézetei részletesebb elemzése előtt szögezzük le: Tisza István sohasem volt a változások ellensége, de mindig elsőbbséget adott nemzete fejlődése „otthonos” biztosításának. Ez egy hatalomgyakorló örök kötelessége. A nemzetek nem azért vannak a Földön, hogy íróasztal mellett kitalált divatelméletek megvalósítása után fussanak. Tisza az örök teremtetési rendben gondolkodott, s nem hitt egy embert és világot megváltoztató „modern” világnézetben. Honfitársait mindig arra figyelmeztette, hogy „magyar realizmussal” gondolkodjanak, és sem baloldali, sem jobboldali radikalizmusoknak ne hódoljanak be. Sokan ma már nem tudják, hogy Tisza a jobboldali és baloldali radikálisok szemében (apjához hasonlóan) hazaáruló volt.

Tisza a 19. század „hitetlen tudományhitének” kapcsán reálistan leszögezte: „Minden úgynevezett tudományos rendszer, amint egyszer a lét alapjainak megoldásával akar foglalkozni, otthagya a tudományt, megszűnik észbeli produktum lenni, álmódoszássá, teóriának nevezett ködképek felállításává válik.”¹ Tehát pontosan érzékelt a korabeli materialista tudomány pótvallást teremteni akaró racionális zsákutcáját, miközben maga is egy igen erőteljesen racionalista személyiség volt. Nem egy „eleve hívő régimódi fanatikus”, hanem az „úton” végigmenő modern gondolkodó: „Meg vagyok róla győződve, hogy amint a felületes műveltség elvezet a vallástól, úgy az igazi, a mély gondolkodás visszavezet a valláshoz. Mert bármily téren, az exakt tudományok terén is a gondolkodó elme mihamar eljut az ész határához, eljut ama problémákhoz, amelyeket bonczoló ésszel s a dialektika módszerével megérteni, felfogni nem lehet és ha akkor a teljes szkepszis sivárságában elmerülni nem akar, kell, hogy visszatérjen a vallásos érzéshez, az Istenben való megnyugvás sziklaszilárd talajához”.² Tisza tehát elismeri az emberi ész kételkedési jogát, de nem ismeri el a tudomány abszolutikus igényeit.

Tisza István, a predesztinációs hitű református ember azonban a liberális kor racionalizmusának is gyermeke. Nem egyszer szembekerült egyháza tanításával, amikor attól félt, hogy annak észfeletti dogmái miatt a „modern” értelmiség el fog fordulni az egyháztól. Mindeközben meggyőződéses híve volt a magyar „politikai ökumenének” akkor, amikor nálunk még erősek voltak a felekezeti feszültségek. Viszont egyértelműen pro-

¹ TISZA István: *Protestáns hit és felvilágosodás*, *Protestáns Szemle* 1909, 565.

² *Országgyűlési Képviselőházi Napló*, 1898. március 26., 291.

testáns álláspontot foglalt el, amikor azt javasolta, hogy „az egyház tekintélyét csak az örök érvényű isteni tanításra szorítjuk”.³ Ugyanis nem akart nyugati típusú kultúrharcot (mint korábban Németországban vagy később Franciaországban).

Az állam és az egyház teljes elválasztását sem támogatta viszont, hiszen a történelmi Magyarországon nemzetiségi egyházak is voltak, amelyek állampótló politikai szerepet játszottak népük életében (például a román és szerb ortodoxok). Ebben az összefüggésben Tisza fontosnak tartotta az állami ellenőrzést. Számára az egyház(ak) sokszor szinte instrumentalizálódtak egy osztályharcot megakadályozó szociális és nemzeti egységet teremtő tevékenységben: „Álljon ott [az egyház] a szegény ember oldalán, tartsa őt vissza a materializmus és élvhajhászat s az osztálygyűlölet végzetes indulataitól, legyen igaz barátja, hű tanácsadója, lelki gondozója az élet minden viszonyai, küzdelmei, szenvedései között, töltse meg erkölcsi tartalommal, a szeretet szellemével gazdasági érdekeire irányuló törekvéseit is... De álljon oda a gazdag ember mellé is. Figyelmeztesse őt azon nagy és magasztos hivatásra, amely ezen a téren [a társadalmi tevékenység terén – T. L.] vár reá; hozza lelkét a szegény emberhez közelebb; tegye fogékonyá azon áldásos szerep iránt, amely a körülötte élő nép lelki gondozása terén vár reá. Az egyháznak ez a hivatása nem egyedül a lelkészi kar vállaira nehezedik. Mi egyetemes papság vagyunk.”⁴

A nemzeti egységnek azonban óriási akadályai voltak a történelmi Magyarországon, s Tisza István tisztában volt ezzel. Viszont tőle szokatlanul itt – a történelmileg kialakult hatalmi struktúrák feltétlen fenntartásával – elképzelhetőnek tartotta a nem magyar népek politikai-hatalmi-nemzeti „ébredésének” korlátok között tartását. Pedig egyébként a nemzeti érzést világalakítóként tartotta: „Két nagy éltető erő hajtja az emberiség mozgalmait: a széttagoló társadalmi s az egyesítő nemzeti felfogás; az osztályérdek és a közérdek, a gazdasági önzés, s a nemzet nagyságát néző altruizmus.”⁵ Ő csak annyit kínálhatott a hazai nemzetiségeknek – ezt is azonban sok más magyar politikus véleményével szemben –, s ezt miniszterelnökként mindig betartotta: a nemzetiségek kulturális-művelődési életét nem szabad akadályozni, a nemzetiségi törvényt (ez egyébként egyetlen volt akkor a világban!) meg kell tartani.

Tiszának azonban nemcsak a nemzetiségekkel voltak nehézségei, hanem az összm monarchiai törekvéseket fenntartó lajtántúli politikusokkal is. Különösen a trónörökös Ferenc Ferdinánd gyűlölte őt. Tisza itt is a kiegyezési törvény betartásával, annak korrekt kezelésével védekezett. Ezzel viszont kiváltotta a nacionalista magyar függetlenségi ellenzék támadásait (ezeken kívül még a katolikus arisztokrácia egy része gyűlölte őt a „jobboldalon”).

Egyébként Tisza a kiegyezést csak magyar nemzeti szempontból tekintette „alapnak”. A magyar ellenzék „nemzeti vívmányokat” követelő politikájára például így válaszolt:

³ TISZA István: *Gondnoki székfoglaló beszéd* (1902), 10.

⁴ TISZA István: *A szocializmus és az egyház*, Budapest, 1903, 21.

⁵ TISZA István: *Nemzet és társadalom* = TISZA István *Összes munkái*, I., Franklin, Budapest, 1923, 620. (A továbbiakban: TIÓM I.)

„Politikai szempontból is csak akkor helyes a megoldás [az önálló vámtestület], ha közgazdaságilag helyes [...] A vámviszonyoknak csak egy olyan megoldása lehet helyes, amely a magyar nemzetnek anyagi erejét lehetőleg fokozza, amely lehetőleg sok előnyt hoz anyagilag. Az mellékes, hogy ez az egyik vagy másik forma szerint éretik-e el, de nemzeti politikát csinállok akkor, ha közgazdasági politikám által fokozom és növelem a nemzet anyagi erejét.”⁶

Tisza István egyértelműen hazafias-nemzeti politikáját mindig elhatárolta a „magyar imperializmus” törekvéseitől. S nemcsak azért, mert sem magyar, sem „birodalmi” terjeszkedéssel nem akart új nemzetiségi tömegeket uralni, hanem mert csak a dualizmus fennálló formái között bízott a magyarság biztonságos jövőjében: „A szomorú igazság az, hogy a mohácsi vész óta Magyarország ereje szemben azon többi nagyhatalmak erejével, akikkel érékkollízióba juthatunk, nem elég erős arra, hogy tartós szövetséges társ nélkül megélhessünk, érdekeinket kellő módon megvédhessük.”⁷

„Mert miben rejlik a magyar imperializmus? Nem abban-e, hogy egész erőnkkel oda törekedjünk, hogy döntő faktorai legyünk ennek a Monarchiának, hogy erőssé tegyük politikailag, katonailag, minden tekintetben és azután ezt az erőt a magunk céljaira, a magunk nemzeti létének megalapozására használjuk.”⁸ Tisza látnoki erővel, politikai pályája kezdetétől óvta a magyarságot a hatalomvéde biztonság közepette az illúzióktól, utópiáktól, radikalizmusoktól: „Hát nem találja meg a nemzet a maga politikai bölcsességét, áldozatkész hazafiságát, tettekre kész erejét most, a katasztrófa előtt [1910-ben mondta el ezt a beszédét! – T. L.], amelyet csak Isten kegyelme tart távol mitőlünk.”⁹

A 19. század sajátos eszmetörténeti „áthatásai” közé tartozik az is, hogy a mélyen hívő keresztyén Tisza István egyben „mélyhitű” liberális is. S érdekes módon itt nem vallásos hite az eszmei „korlát”, hanem a hazafisága. A liberalizmus is addig „érvényes” számára – de addig feltétlenül –, amíg a magyar nemzeti érdekeket szolgálja: „Egy bár a szabadelvűség tűzpróbáját ki nem álló, de a vagyoni és szellemi felsőbbség képviselőiben jogosultságát feltaláló institutio – a virilis szavazatok behozatala által – igyekszünk elejét venni a bekövetkező vég nélküli zavaroknak. Utóvégre is nekünk nem az a legelső kötelességünk, hogy szabadelvűek legyünk. Nincs az a nép a világon, amely ezt ismerné legelső kötelességének – nekünk az a legelső kötelességünk, hogy Magyarország létezzék és fennálljon.”¹⁰ Ezt ugyan egy hazafias erdélyi magyar politikus mondta, de Tisza István teljesen egyetértett vele. Hiszen a választójog kérdésében nem volt hajlandó engedni, hajlíthatatlanul liberális (tehát nem konzervatív!) maradt. Ő így fogalmazta meg a maga hűségese liberalizmusát („óliberalizmus”): „A szabadelvűség nem szolgáló dogmatizmusból, nem az egyszer kiadott jelszók vak követéséből, nem a frázis uralmából áll. Ne azt nézzük, benne van-e valamely eszme azon népszerű katekizmusban, mely a francia sza-

⁶ Gróf TISZA István *Képviselőházi beszédei* [TIKB], II., MTA, Budapest, 1933, 685.

⁷ *Uo.*, 703.

⁸ TIKB IV., 1937, 108.

⁹ *Uo.*, 109.

¹⁰ LUKÁCS Béla: *A választások előtt, különös tekintettel Erdélyre*, Pest, 1872, 44–45.

badelvű iskola saroktételeit foglalja magában s a francia szabadelvű mozgalmak tépett zászlaja, hanem azt, előmozdítja-e az a nemzeti fejlődését, a valódi és tartós egyéni és politikai szabadság felé.”¹¹ Tehát Tisza nem az „idegen mérce”, a nyugati modell szerint volt liberális, hanem népe, nemzete érdekei szerint. Nem doktrinér volt, hanem reálpolitikus. A Magyarországon sokszor éles agrárius–merkantil ellentétek idején a nagybirtokos és ugyanakkor bankalapító Tisza István reálisan figyelmeztette a két oldal harcosait: „Ha eltörlendő a földbirtokból nyert járadékélvezet, mi alapon tartjuk fenn a tőkekamatot. Nem éppen olyan munka nélkül szerzett járadék ez is, mint amaz? S ha egyszer eltöröltük a járadékot és a tőkekamatot, mi marad még meg a magánvagyonból?”¹² Tisza nem vitatta a kor szocialistáinak igazság szerinti kritikáját a magántulajdonnal szemben: „A szocialisták szerint azt kívánja a természetjog, hogy mindenki egyenlő vagyonnal jöjjön a világra, s a születés által okozott vagyonkülönbség égbekiáltó igazságtalanság. És a természetjog, az igazság szempontjából aligha nekik nincs igazuk. Hát van-e abban igazság, hogy valaki, csakis mert véletlenül gazdag szülők gyermeke, kényelmes tétlenségben élhesse át életét, míg más, ki az Úrnak, éppen olyan teremtménye, születése örökös munkára, örökös nélkülözésre kényszerít. Vagyonnak fennmaradása halálunk után s átszállása azokra, kiket szeretünk, leghatalmasabb rugója a vagyonszerzésnek s nélkülözhetetlen föltétele a vagyonmegtartásnak. A családi élet folytonossága egyik nemzedékről a másikra s evvel együtt az örökösödési jog az emberiség anyagi és erkölcsi egzisztenciájának létföltétele, amelynek szükségét csak hígvelejű utópisták vagy rosszlelkű izgatók vonhatják kétségbe, de alapját csakis (ama) célszerűségi indokok képezik. Az igazság szempontjából igen bajos volna indokolnunk.”¹³

Tisza István nem hitt a kelet-európai Svájcban, sem az amerikai demokráciában, ugyanis az ottani feltételek teljesen más következményekkel jártak. Ő jól tudta azt, hogy a hazai viszonyok között például a nemzetiségi viszonyok érzelmi alapon működnek: „A valódi általános szavazatjog segélyével [ezek] a falusi néptömegek jutnak mindent elnyelő túlsúlyra. Ezek pedig a politikai jogok öntudatos gyakorlására merőben képtelenek. Egyaránt megbízhatatlanok nemzeti egység, felvilágosodás és emberi haladás szempontjából. A nemzetiségi, klerikális és agrárius demagógiának mindenre kapható könnyű játékszerei.”¹⁴ Tisza sohasem szégyellte „elitista” (liberális) nézeteit, s a „demokráciát” jövőbeni célnak tekintette csupán, amikor a tömegnek is van már minősége. („Nincs semmi kétség benne: a demokrácia felé haladunk.”¹⁵)

Ugyanakkor az „óliberális” Tisza világosan látta a szabadság szabadossággá könnyen átalakuló veszélyét: „A szabadság igazi veszedelme a belső rothadás az, amely az adott joggal való visszaélésben nyilvánul [...] Nem a szabadságnak a renddel való párosításában, nem azoknak a korlátoknak a felállításában és megvédésében, amelyek minden

¹¹ TISZA István: *Az agrárius kérdésről* = TIÖM I., 377.

¹² *Uo.*, 372.

¹³ *Uo.*, 370.

¹⁴ TISZA István: *A választójog és az ipari munkások* = TIÖM I., 200.

¹⁵ *Uo.*, 209.

emberi társadalom feltétlen korolláriumai, rejlik a szabadság veszedelme. Az erőszaknak, az önkénynek, az abszolutizmusnak valóságos pionírja az anarchia.”¹⁶

Tisza István büszkén öntudatos magyar ember volt, nem hiányoztak belőle ilyen szempontból alkalmi túlzások sem, de ő sohasem tért ki a „szellemi párbajok” elől. (Néha a valóságos párbajtól sem félt, például Károlyi Mihály esetében sem!) Máig érvényesen fogalmazta meg egy a nyugati művelődés peremén, élő nép „módszerét” arra, hogy a saját életét élhesse: „A rostálás munkáját öntudatosan, a vitatkozás, a bíráló, az analízis segítségével kell végeznünk. El kell a búzát választanunk a konkolytól; ki kell rostálnunk a léha szemetet. Már pedig e műveletet csak a szabad vizsgálódás, az érvek szabad mérkőzésének tisztító szele hajthatja végre. Nem mi akarjuk korlátozni az élet pezsgését, az eszmék harcát, a szabadságot. Mi küzdünk a szabadságért, a komoly szellemi munkán alapuló összes irányzatok szabad érvényesüléséért. Ezt a szabadságot, a gondolat igazi megtermékenyítő szabadságát akarja békóba verni a modern felvilágosodás jelszavainak terrorizmusa.”¹⁷

Igen, Tisza István egy olyan liberál(érték-)konzervatív világot védett, amely – sajnos – hamar el fog süllyedni a totális politikai téveszmék világában. Ő még őszintén hitt, s ezt politikai gyakorlatában is érvényesítette, az emberi méltóság isteni rendjében. „Humanista” ellenségei azonban szép verbális lózungok hirdetése közepette már csak az erőszakos hatalmi átalakításban hittek, amely az emberi történelmet nagy térségekben vitte véres zsákutcákba.

¹⁶ Országgyűlési Képviselőházi Napló, XXI., 427 (1914. január 22.).

¹⁷ TISZA István: *A szabadgondolkodás* = TIÖM I., 535.